

Ewa SOBOLEWSKA-PONIEDZIAŁEK*

INKLUZJA SPOŁECZNO-ZAWODOWA OSÓB STARSZYCH DETERMINANTĄ REALIZACJI KONCEPCJI SREBRNEJ GOSPODARKI

(Streszczenie)

Z przewidywań demografów wynika, że ludność w Europie w szybszym tempie w porównaniu z innymi kontynentami będzie się starzeć. Powoduje to określone gospodarcze i społeczne konsekwencje, ale także i możliwości. Potencjał tkwiący w osobach starszych, zarówno zawodowy, jak i społeczny, jest z kolei kluczowym czynnikiem dla rozwoju koncepcji srebrnej gospodarki. Koncepcja ta zakłada zagospodarowanie potencjału osób starszych z korzyścią dla nich samych i dla gospodarki, ale także rozwój rynku w kierunku jak najefektywniejszego zaspokajania potrzeb tej grupy. Celem niniejszego opracowania jest określenie roli inkluzji społeczno-zawodowej osób starszych w procesie wdrażania założeń srebrnej gospodarki. W pracy przeprowadzono analizę w zakresie kształtowania się wybranych mierników społecznej i zawodowej partycypacji osób starszych oraz prognoz w tym zakresie. Analizą objęta została Polska na tle Unii Europejskiej. Empiryczną podstawę wnioskowania stanowią wyniki badań *Bilansu Kapitału Ludzkiego*, *Diagnozy Społecznej* i dane Eurostat oraz Komisji Europejskiej. Dociekania przeprowadzono przy użyciu metody *desk research*.

Słowa kluczowe: inkluzja społeczno-zawodowa; wykluczenie społeczne; osoby starsze; rynek pracy; srebrna gospodarka

Klasyfikacja JEL: J140, J710

1. Wstęp

Sytuacja osób starszych tak na rynku pracy, jak i w przestrzeni społecznej od kilkunastu lat jest przedmiotem ożywionej dyskusji zarówno wśród polityków, jak i naukowców. Wynika to w głównej mierze z faktu niskiej aktywności za-

* Dr, adiunkt, Uniwersytet Zielonogórski, Wydział Ekonomii i Zarządzania; e-mail: e.sobolewska-poniedzialek@wez.uz.zgora.pl

wodowej wśród osób starszych oraz ich niewielkiej partycypacji społecznej. Dodatkowym czynnikiem wpływającym na wzrost zainteresowania problematyką osób starszych są dokonujące się w ostatnich latach przemiany demograficzne i prognozowane na kolejne lata kierunki zmian w tym zakresie.

Demografia jest bezpośrednio i nieodłącznie związana z kondycją gospodarki i możliwościami jej rozwoju. Zatem analiza przemian demograficznych, nawet jeśli dotyczy tylko wybranych grup społecznych, ma praktyczne uzasadnienie zarówno z ekonomicznego, jak i społecznego punktu widzenia. W niniejszej pracy przyjęto założenie, że realizacja koncepcji srebrnej gospodarki wymaga podjęcia działań inkluzyjnych, w szczególności wobec osób starszych. Niniejsze opracowanie ma na celu określenie roli inkluzji społeczno-zawodowej osób starszych w procesie wdrażania założeń srebrnej gospodarki. Wnioskowanie oparto o analizę literatury przedmiotu oraz dostępnych danych z zakresu przemian demograficznych i prognoz tych przemian, a także wyników badań *Bilansu Kapitału Ludzkiego i Diagnostyki Społecznej*.

2. Demografia osób starszych. Perspektywa Europy

Zjawisko starzenia się ludności jest we współczesnym świecie procesem demograficznym, o niespotykanej wcześniej skali i natężeniu, obejmującym przede wszystkim kraje Europy i inne wysoko rozwinięte kraje świata. Proces ten, polegający na zmianach w strukturze wieku ludności, powodujących wzrost liczebności roczników starszych, a zmniejszanie się liczebności roczników młodszych, jest zjawiskiem nieuchronnym i nieodwracalnym, przyczyniającym się do powstania wielu społeczno-ekonomicznych konsekwencji¹. Starzenie się ludności jest procesem, który przebiega w sposób niezrównoważony zarówno w Europie, jak i na świecie. Niektóre kraje doświadczają już konsekwencji tego procesu, inne mają go przed sobą, a w jeszcze innych nie ma wyraźnego trendu starzenia. Prognozy demograficzne jednoznacznie wskazują jednak, że Europa w następnych dziesięcioleciach będzie doświadczala starzenia się społeczeństwa w największym stopniu w porównaniu z innymi kontynentami. Ze względu na fakt, iż starzenie się wpływa w sposób zasadniczy zarówno na sytuację gospodarczą, jak i społeczną państw, to w sposób szczególnie problem ten stał się przedmiotem zainteresowania zarówno przedstawicieli nauk ekonomicznych,

¹ S. Kurek, *Typologia starzenia się ludności Polski w ujęciu przestrzennym*, Wydawnictwo Naukowe AP, Kraków 2008, s. 7.

społecznych, jak i medycznych. W literaturze najczęściej podnoszoną kwestią są gospodarcze konsekwencje procesu starzenia się, a w szczególności wpływ na funkcjonowanie systemu emerytalnego oraz na sytuację na rynku pracy.

Do określenia stopnia zaawansowania procesu starzenia się społeczeństw stosuje się mierniki, które najogólniej podzielić można na tradycyjne i alternatywne. Miary tradycyjne oparte są o uwzględnianie wieku kalendarzowego, ukazując strukturę wiekową populacji, proporcje między różnymi grupami wieku czy tzw. wiek środkowy. Z kolei miary alternatywne oparte są o tzw. wiek perspektywny. Ich użyteczność sprowadza się do wskazania czasu pozostałego do przeżycia. Miary te, uwzględniając zmieniającą się długość i warunki życia oraz umieralności, stwarzają możliwość bardziej precyzyjnej analizy procesu starzenia się społeczeństw. W związku z tym, że tradycyjne miary starzenia nie uwzględniają faktu wydłużania się średniej długości ludzkiego życia, mogą więc ukazywać nieco zniekształcony obraz zaawansowania procesu starzenia się ludności. Dlatego też warto wykorzystywać możliwości, jakie płyną z analizy procesów starzenia się przy użyciu miar alternatywnych.

Analizując sytuację Polski na tle krajów UE-28, zauważyć można, że w okresie prognozy do 2060 r., w porównaniu z danymi z roku 2013 w Polsce, nastąpi ogólny spadek liczby ludności, natomiast UE-28 odnotuje wzrost. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że na całym kontynencie europejskim w tym okresie prognozy przewidują znaczny spadek liczby ludności. Zasadniczo należy stwierdzić, analizując dane zawarte w tabeli 1, że prognozy demograficzne dla Polski są zdecydowanie pesymistyczne. W okresie prognozy nastąpi zarówno w Polsce, jak i UE-28 spadek odsetka ludności w wieku produkcyjnym, wzrośnie natomiast odsetek osób w wieku 65+ i 80+. Wzrośnie także udział ludności w wieku 80+ w grupie osób w wieku 65+. Ponadto, zarówno wskaźnik obciążenia osobami starszymi, jak i wskaźnik obciążenia demograficznego gwałtownie wzrosną. Warto także podkreślić, że sytuacja Polski na tle UE-28 będzie trudniejsza, co zauważyć można, analizując wartości poszczególnych wskaźników.

Sytuacja na świecie, jeśli chodzi o liczbę ludności, jak wynika z prognoz ONZ², będzie wykazywała ewidentny trend wzrostowy. Tym niemniej jedynie kontynent europejski w porównaniu z innymi kontynentami w perspektywie do 2100 r. doświadczać będzie tak wyraźnego ubytku populacji, natomiast Afryka, Ameryka Płn. czy Oceania odnotują wyraźny przyrost ludności w tym okresie.

² United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division (2015). *World Population Prospects: The 2015 Revision, Key Findings and Advance Tables*, Working Paper No ESA/P/WP.241.

Te same prognozy dowodzą, że Polska w 2050 r. znajdzie się na 10 miejscu wśród najstarszych demograficznie krajów (uwzględniano medianę wieku jako wskaźnik starości), zaś najstarsze demograficznie w 2015 r. europejskie państwo – Niemcy, znajdują się w 2050 r. poza pierwszą dziesiątką. To dowodzi również tego, że wewnątrz Europy dojdzie także do dużych zmian.

TABELA 1: *Wybrane wskaźniki demograficzne dla Polski i UE-28 w latach 2013 i 2060. Stan i prognoza*

Wskaźnik	Kraj	2013	2060
Wskaźnik dzietności	UE-28	1,6	1,8
	Polska	1,3	1,6
Populacja (mln)	UE-28	507,2	522,8
	Polska	38,5	33,2
Ludność w wieku produkcyjnym (15–64 lata) (w %)	UE-28	66,0	56,6
	Polska	70,5	54,1
Ludność w wieku 65+ (w %)	UE-28	18,4	28,4
	Polska	14,5	33,0
Ludność w wieku 80+ (w %)	UE-28	5,1	11,8
	Polska	3,8	12,3
Ludność w wieku 80+ jako % ludności w wieku 65+	UE-28	27,8	41,6
	Polska	26,2	37,2
Współczynnik obciążenia osobami starszymi (w %)	UE-28	27,8	50,1
	Polska	20,5	61,0
Współczynnik obciążenia demograficznego (w %)	UE-28	51,4	76,6
	Polska	41,9	85,0

Źródło: *The 2015 Ageing Report. Economic and budgetary projections for the 28 EU Member States (2013–2060)*, European Economy 3/2015, European Commission.

Gospodarki stoją więc przed faktem zmian, które wpłyną zarówno na koniunkturę gospodarczą, jak i wielkość budżetu państwa. Znalazienie właściwej polityki dla pojawiających się wyzwań demograficznych ma pozwolić państwom w obliczu problemów starzejących się społeczeństw znaleźć klucz do gospodarczej „prosperity”. Precyzyjne zidentyfikowanie nowych potrzeb ma pomóc w utrzymaniu wzrostu gospodarczego nawet w sytuacji niekorzystnych zmian demograficznych³.

³ *Srebrna gospodarka szansą dla Małopolski. Poradnik*, Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, Kraków 2015, s. 20, <http://www.malopolskie.pl/RozwojRegionalny/Wydawnictwa/>

3. Ekskluzja versus inkluzja społeczno-zawodowa osób starszych

Sytuacja osób starszych jest przedmiotem dyskusji toczących się głównie wokół problemów związanych z wykluczeniem społeczno-zawodowym osób w starszym wieku i wynikających z tego konsekwencji. Zmiany w zakresie spadku liczby ludności, w szczególności w wieku produkcyjnym, oraz starzenie się populacji z jednej strony mogą generować określone koszty, jak chociażby związane z utrzymaniem systemu emerytalnego, wydatkami publicznymi na cele socjalne czy służbę zdrowia. Z drugiej zaś strony przemiany te mogą przyczynić się do reorientacji prowadzonej przez państwo i sektor prywatny polityki. Nowe uwarunkowania mogą bowiem stanowić szansę na rozwój nowych form usług i rynków, w szczególności związanych ze zmieniającymi się w wyniku przeobrażeń demograficznych potrzeb.

W celu łagodzenia prognozowanych negatywnych konsekwencji wspomnianych przemian demograficznych formułuje się konkretne zalecenia kierowane do twórców polityki gospodarczej i społecznej, oparte o ideę aktywnego starzenia się. Idea ta zakłada⁴, że ludzie powinni czynnie uczestniczyć w społeczeństwie i gospodarce, wykorzystując swoje możliwości, a nie na zasadzie chronologii. Powinni zatem uczyć się w sposób ustawiczny, pracować dłużej, przechodzić na emeryturę w późniejszym wieku, wykazywać aktywność, będąc emerytami, zarówno społeczną, jak i kulturalną, zdrowotną czy rekreacyjną.

Polityka senioralna w Polsce jest ciągle w procesie konstruowania. W chwili obecnej widoczne są działania, które prowadzone są dwutorowo. Z jednej strony są to działania zmierzające do zwiększenia aktywności zawodowej osób starszych, realizowane w ramach programu Solidarność Pokoleń. Z drugiej zaś strony, w ramach programu ASOS (Aktywność Społeczna Osób Starszych) rząd promuje i wspiera aktywność społeczną seniorów. Działania te wynikają także z celów zawartych w strategii Europa 2020, która zakłada m.in. osiągnięcie wzrostu gospodarczego poprzez inkluzję społeczną. Miejsce i wzajemne powiązania w zakresie działań wobec osób starszych przedstawiono na wykresie 1.

Polityka senioralna realizowana w Polsce akcentuje potrzebę skoncentrowania się na tzw. aktywnym starzeniu się. Podstawowym postulatem wpisującym się w koncepcję aktywnego starzenia się jest zapewnienie jednostkom możliwości bycia jak najdłużej osobami społecznie produktywnymi. Jednakże bycie osobą produktywną wymaga tego, aby istniały wspomniane możliwości, co sprowa-

⁴ **Ł. Jurek**, „Aktywne starzenie się” jako paradygmat w polityce społecznej, *Polityka Społeczna* 3/2012, s. 9.

dza się zarówno do wzrostu zaangażowania zawodowego, profesjonalnego, ale i do działań, które nie mają charakteru komercyjnego. Spełnienie tego postulatu możliwe jest wtedy, gdy zainteresowane jednostki włożą konkretny wysiłek w utrzymanie swojej sprawności, zarówno intelektualnej, jak i fizycznej, dzięki czemu ich kompetencje, kwalifikacje zawodowe i społeczne będą ciągle aktualne.

WYKRES 1: Realizacja polityki senioralnej w Polsce

Źródło: opracowanie własne.

Efektem niskiej aktywności społeczno-zawodowej osób starszych jest m.in. ekskluzja tej subpopulacji, która może być spowodowana z jednej strony działaniami podejmowanymi przez inne jednostki wobec tej grupy, ale też może być efektem inercji osób starszych w zakresie uczestnictwa w życiu społeczno-zawodowym. Dowodem tego mogą być chociażby dane obrazujące aktywność zawodową i zatrudnienie osób w wieku 55+. Zarówno w zakresie aktywności zawodowej, jak i zatrudnienia sytuacja osób starszych w Polsce w porównaniu ze średnią unijną jest nadal gorsza. Tym niemniej warto odnotować, że i w zakresie aktywności zawodowej, jak i zatrudnienia wskaźniki w całym analizowanym okresie wykazują tendencję rosnącą.

TABELA 2: *Wskaźniki aktywności zawodowej i zatrudnienia dla osób w wieku 55–64 lata w latach 2004–2015 w Polsce i UE-28*

Wskaźnik	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Ue-28												
Aktywności zawodowej	43,5	45,1	46,2	47,1	47,9	49,0	49,6	50,7	52,6	54,3	55,9	57,3
Zatrudnienia	40,4	42,2	43,3	44,5	45,5	45,9	46,2	47,2	48,7	50,1	51,8	53,3
Polska												
Aktywności zawodowej	29,6	30,5	30,7	31,8	33,3	34,5	36,7	39,6	41,8	44,0	45,6	46,9
Zatrudnienia	26,1	27,2	28,1	29,7	31,6	32,3	34,1	36,9	38,7	40,6	42,5	44,3

Źródło: Eurostat.

Niska partycypacja społeczno-zawodowa osób starszych skutkować może marginalizacją tej grupy i generować określone, często wysokie, koszty społeczne. Dlatego też problem wykluczenia społecznego i konsekwencje z tego wynikające należy traktować w sposób szczególny. Kwestie te są na tyle ważne, że zostały uznane zarówno przez UE i ONZ jako jedne z zasadniczych przeszkód w dążeniu do osiągnięcia wzrostu gospodarczego i zrównoważonego rozwoju.

W literaturze przedmiotu dość często zamiennie stosuje się w odniesieniu do pojęcia ekskluzji inne sformułowania, jak chociażby wykluczenie, marginalizacja, wyłączenie. W niniejszej pracy pojęcia ekskluzji zamiennie używa się z pojęciem wykluczenie. Podobnie rzecz się ma w odniesieniu do inkluzji, dla której używa się także określeń reintegracja, integracja czy włączenie.

W Narodowej Strategii Integracji wykluczenie społeczne rozumiane jest jako⁵: „sytuacja uniemożliwiająca lub znacznie utrudniająca jednostce lub grupie, zgodne z prawem pełnienie ról społecznych, korzystanie z dóbr publicznych i infrastruktury społecznej, gromadzenie zasobów i zdobywanie dochodów w godny sposób”.

J. Grotowska-Leder za główne obszary ekskluzji przyjmuje⁶:

- obszar ekonomiczny, gdzie wykluczenie identyfikowane jest jako ograniczenie lub całkowity brak aktywności w procesach wytwarzania, pracy oraz konsumpcji;

⁵ Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski, 2003, <http://www.mpips.gov.pl/userfiles/File/mps/NSIS.pdf>, s. 23.

⁶ J. Grotowska-Leder, *Ekskluzja społeczna, aspekty teoretyczne i metodologiczne*, w: J. Grotowska-Leder, K. Faliszek (red.), *Ekskluzja i inkluzja społeczna. Diagnoza – uwarunkowania – kierunki działań*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2005, s. 29.

- obszar polityczny, w ramach którego osoby nie uczestniczą w procesie podejmowania decyzji politycznych;
- obszar społeczny, rozumiany jako ograniczanie kontaktów i więzi rodzinnych, społecznych oraz brak korzystania z dóbr kultury czy oświaty.

Wymienione obszary nawzajem się przenikają, co uniemożliwia w zasadzie jednoznaczne oddzielenie ich od siebie czy wybiórczą analizę. Ekskluzja w jednym obszarze może dodatkowo wywołać lub pogłębiać wyłączenie w innym obszarze, np. wyłączenie w obszarze ekonomicznym może wpływać na ekskluzję społeczną lub odwrotnie.

W literaturze istnieje wiele różnych klasyfikacji, w oparciu o które dokonuje się wyodrębniania czynników będących przejawami wykluczenia społecznego. Wśród tych czynników pojawiają się m.in. czynniki fizyczne, w tym wiek, w szczególności zaś grupy wiekowe: 45/50 lat i powyżej; 60/65 i powyżej. B. Szatur-Jaworska⁷, dokonując analizy obszarów wykluczenia osób starszych, zauważa, że problem ten występuje na wielu różniących się od siebie płaszczyznach, w tym: politycznej, ekonomicznej, społecznej oraz świadomościowej. Autorka stwierdza, że sam proces ekskluzji osób starszych ma nierównomierne natężenie, zaś zagrożenie marginalizacją jest zróżnicowane zarówno pod względem przedmiotowym, jak i podmiotowym.

Badacze problematyki wykluczenia społecznego twierdzą, że zjawisko to należy traktować jako wielowymiarowe, a nie jednowymiarowe, dynamiczne, a nie statyczne i relacyjne, a nie strukturalne⁸. Oznacza to zdecydowane odejście m.in. od przyjmowania za znamiona wykluczenia społecznego głównie ubóstwa i bezrobocia, stosowania miar pokazujących jedynie nasilenie cechy zamiast możliwości jej przezwyciężenia.

W ramach Procesu Inkluzji Społecznej przyjęto definicję inkluzji (integracji) społecznej, zgodnie z którą jest to⁹ „proces, w ramach którego jednostki zagrożone ubóstwem i wykluczeniem zyskują możliwości i zasoby niezbędne do pełnego uczestnictwa w życiu ekonomicznym, społecznym i kulturowym

⁷ B. Szatur-Jaworska, *Uwagi o ekskluzji i inkluzji na przykładzie polityki społecznej wobec ludzi starych*, w: J. Grotowska-Leder, K. Faliszek (red.), *Ekskluzja i inkluzja społeczna. Diagnoza – uwarunkowania – kierunki działań*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2005, s. 68–71.

⁸ J. Czapiński, T. Panek (red.), *Diagnoza społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 2015, s. 378, http://www.diagnoza.com/pliki/raporty/Diagnoza_raport_2015.pdf

⁹ *Wykluczenie i integracja społeczna w Polsce. Ujęcie wskaźnikowe*, MPiPS, Warszawa 2006, s. 22, http://rszarf.ips.uw.edu.pl/wykluczenie/raport_undp.pdf

oraz zachowania standardu życia na poziomie, który jest uznawany za normalny w danym społeczeństwie”.

Integracja społeczna jest zasadniczym celem europejskich programów walki z wykluczeniem społecznym, dotyczy to zarówno skali regionalnej, państwowej, jak i poziomu całej UE. Szczególnie zaś istotnym przejawem działań integracyjnych winno być dążenie do zwiększenia udziału grup społeczno-zawodowych zagrożonych wykluczeniem w procesach decyzyjnych, które wywierają bezpośredni wpływ na życie osób wykluczonych i korzystanie z przysługujących im praw.

Działania zmierzające w kierunku inkluzji winny być poprzedzone działaniami w kierunku eliminacji przejawów wykluczenia i sytuacji sprzyjających wykluczeniu. Pewnym obrazem istniejącego stanu rzeczy w tym zakresie może być kształtowanie się wskaźnika aktywnego starzenia się – AAI (Activ Ageing Index). W oparciu o ten wskaźnik UE tworzy ranking państw, w których istnieją najbardziej sprzyjające warunki do aktywnego starzenia się. Jest to wskaźnik syntetyczny przyjmujący wartości od 0 do 100 (wyższa wartość indeksu oznacza wyższą aktywność). Składa się on z 22 szczegółowych wskaźników pogrupowanych w 4 części składowe: zatrudnienie, uczestnictwo w życiu społeczeństwa, niezależne życie w zdrowiu i bezpieczeństwie oraz możliwości i warunki sprzyjające aktywnemu starzeniu się. Wskaźnik ten z założenia ma być narzędziem służącym do monitorowania rezultatów aktywnego starzenia się na szczeblu krajowym oraz do diagnozowania niewykorzystanego potencjału osób starszych w zakresie aktywnego uczestnictwa w życiu gospodarczym i społecznym, z myślą o promowaniu aktywnej roli osób starszych¹⁰. Indeks AAI bazuje w głównej mierze na danych statystycznych pozyskiwanych w ramach Europejskiego Badania Warunków Życia Ludności (EU-SILC)¹¹. Polska w rankingu AAI z 2015 r. zajęła przedostatnie miejsce. Najlepszy wynik osiągnęła w obszarze zatrudnienia w poszczególnych grupach wiekowych, zajmując 20 miejsce, a najgorszy w obszarze uczestnictwa seniorów w życiu społecznym. W zakresie warunków sprzyjających aktywnemu starzeniu się zajęliśmy 22 miejsce, natomiast w obszarze samodzielnego życia w zdrowiu i bezpieczeństwie 24 pozycję. Kształtowanie się wskaźnika dla Polski jednoznacznie dowodzi, że nie widać wymiernych efektów dotychczasowych działań w zakresie zwiększania aktywności społecznej osób

¹⁰ **K. Karpinska, P. Dykstra**, *Wskaźnik aktywnego starzenia się i rozszerzenie go na szczebel regionalny*, Sprawozdanie syntetyczne, omisja Europejska, Luksemburg: Urząd Publikacji Unii Europejskiej 2015, s. 5.

¹¹ **Ł. Jurek**, *Indeks aktywnego starzenia się jako narzędzie ewaluacji polityki senioralnej*, Acta Universitatis Lodzianensis Folia Oeconomica 315, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015, s. 47.

starszych, zaś w zakresie zatrudnienia mimo iż sytuacja poprawia się, to w porównaniu ze średnią dla UE Polska odnotowuje niższe wskaźniki zatrudnienia o ok. 10 p.p. Wskaźnik aktywnego starzenia jest odzwierciedleniem wielowymiarowości zjawiska aktywnego starzenia się oraz potencjału osób starszych. Oznacza to, że koncentrowanie się na jednym aspekcie aktywnego starzenia się ma wpływ na pozostałe, przykładowo wzrost wskaźnika zatrudnienia wpływa na sytuację finansową, przy okazji zwiększając więzi społeczne oraz kondycję intelektualną. Taki sposób oddziaływania wskazuje na konieczność stosowania długoterminowych strategii oraz podejścia do aktywnego starzenia się, opartego na uwzględnianiu całego przebiegu życia¹². Proces inkluzji społecznej seniorów powinien być szeroki i zróżnicowany, realizowany z udziałem różnych partnerów społecznych¹³.

4. Wzrost partycypacji społeczno-zawodowej seniorów a wdrażanie koncepcji *silver economy*

Zachodzące zmiany demograficzne, jak wcześniej wspomniano, oddziałują zarówno na możliwości rozwoju gospodarczego, jak i sytuację społeczną danego kraju. Implikuje to konieczność podejmowania skoordynowanych działań na różnych szczeblach terytorialnych i przestrzennych, aby jak najlepiej dostosować prowadzone działania do specyfiki kraju/regionu. Działania te muszą być przede wszystkim odpowiedzialnością władz publicznych, co nie oznacza, że sektor prywatny czy pozarządowy nie może współuczestniczyć w tych działaniach.

W sytuacji starzejących się społeczeństw władze publiczne nie tylko muszą sprostać uzasadnionym oczekiwaniom starszych ludzi, ale powinny także być inicjatorem działań z zakresu aktywizacji osób starszych. Jednym z problemów jest ukierunkowanie działań, które dotarłyby do całej populacji osób starszych, zarówno tych, którzy z punktu widzenia ekonomicznego, zdrowotnego czy społecznego są pasywni, tych, którzy przy niewielkiej pomocy mogliby aktywnie uczestniczyć w życiu społecznym, jak i tych, którzy przejawiają różne formy aktywności i jedynie wymagają wsparcia ich działalności. Wewnętrzne zróżnicowanie tej grupy wymaga tego, aby działania były ukierunkowane na wspieranie i wzmacnianie potencjału osób starszych oraz aktywnego ich uczestnictwa w ży-

¹² *Ibidem*, s. 20.

¹³ **R. Majer**, *Aktywizacja osób starszych w środowisku miejskim jako forma przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu*, Acta Universitatis Lodzianensis Folia Oeconomica 297, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013, s. 109.

ciu społecznym przy równoczesnym łagodzeniu i przeciwdziałaniu czynnikom, które przyczyniają się do wykluczania ich z funkcjonowania w społeczeństwie¹⁴.

Starzenie się społeczeństwa stwarza możliwość wyodrębnienia kilku rodzajów działań w zakresie oddziaływania władz na sytuację społeczno-ekonomiczną. P. Szukalski do tych reakcji zalicza działania¹⁵:

- dostosowawcze, polegające na reagowaniu na już zaistniałe zmiany demograficzne, tak aby jak najskuteczniej reagować na pojawiające się potrzeby społeczne;
- aktywne, które dzielą się na pośrednie (np. polityka migracyjna) i bezpośrednie (np. ułatwienia odnoszące się do polityki prorodzinnej).

Koncepcją wychodzącą naprzeciw problemom związanym ze starzeniem się społeczeństw jest srebrna gospodarka. Idea tej koncepcji sprowadza się do zagospodarowania potencjału tkwiącego w osobach starszych zarówno w celu poprawy jakości życia tej grupy, jak i dla dobra społeczeństwa jako całości. Mówiąc o potencjale, ma się tu głównie na myśli potencjał zawodowy i społeczny, wychodząc z założenia, że aktywizacja społeczno-zawodowa jest jednocześnie szansą na wyższy standard życia.

Ponadto w ramach srebrnej gospodarki dostrzega się także szansę na rozwój istniejących branż i sektorów, a także kreowanie możliwości do powstawania nowych. Wzrost odsetka osób starszych w społeczeństwie jest impulsem do rozwoju nowych gałęzi rynku, które miałyby zaspokajać popyt zgłaszany przez tę część populacji. Z kolei kwestie aktywności zawodowej osób będących na przedpolu starości i starszych są kluczowe, biorąc pod uwagę obecną sytuację na rynku pracy oraz predykcje demograficzne. Wzrost wskaźnika zatrudnienia osób w wieku 55–64 lata jest także celem realizowanego obecnie *Programu Solidarność Pokoleń*, który zakłada osiągnięcie wskaźnika zatrudnienia w wysokości 50% we wspomnianej grupie wiekowej do roku 2020. Zmiany wynikające z zastosowania założeń srebrnej gospodarki mogą stać się źródłem określonych korzyści gospodarczych i społecznych.

W koncepcji srebrnej gospodarki zawierają się zarówno elementy o dużym znaczeniu społecznym, jak i ekonomicznym. Jej społeczny wymiar wynika z tego, że jest ona odpowiedzią na rosnące potrzeby i aspiracje starzejącej się

¹⁴ M. Zralek, *Tworzenie podstaw dla partycypacji osób starszych w życiu społecznym*, w: A. Kamińska, E. Kraus, K. Ślęczka (red.), *Jak możliwy jest dialog?*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanitas, Sosnowiec 2014, s. 113.

¹⁵ P. Szukalski, *Aktywne starzenie się. Bezbolesna recepta na starzenie się ludności*, Liberte!, 12 września 2011 r., <http://liberte.pl/aktywne-starzenie-sie-bezbolesna-recepta-na-starzenie-sie-ludnosci/>

populacji, w tym również potrzeby dalszego uczestnictwa w życiu społecznym. Zwraca się tu także uwagę na problemy osób starszych, które wymagają działań wspierających czy kompensujących. W zakresie oddziaływania srebrnej gospodarki szczególne miejsce zajmują tzw. białe miejsca pracy, czyli sektor usług medycznych i opiekuńczych świadczonych głównie na rzecz osób starszych. Z kolei ekonomiczny wymiar srebrnej gospodarki polega na wykorzystaniu wiedzy i doświadczenia zawodowego ludzi starszych, ale także ich naturalnej skłonności do dzielenia się tym z innymi¹⁶. Potencjał mentorski i doradczy osób starszych jest coraz częściej doceniany, czego efektem mogą być funkcjonujące w regionach ciała doradcze w postaci Rad Seniorów, które mogą powstawać na mocy art. 5c ustawy o samorządzie gminnym.

P. Szukalski twierdzi wręcz, że srebrna gospodarka powinna być traktowana jako obszar działań strategicznych ze względu na pozytywny wpływ na jakość życia osób starszych i ogółu społeczeństwa, jak i zapewnienie możliwości osiągnięcia trwałego, niezakłóconego rozwoju społeczno-gospodarczego. Koncepcję tę traktuje jako przejaw prymatu jakości życia w myśleniu o przyszłości i jej projektowaniu¹⁷.

Z punktu widzenia postawionego celu pracy kluczową jest kwestia aktywności zawodowej i społecznej osób starszych. Jako, że te dwie kwestie oddziałują na siebie, to można stwierdzić, że znalezienie zatrudnienia może jednocześnie przyczynić się do większej inkluzji społecznej i odwrotnie. Jak twierdzą autorzy *Atlasu dobrych praktyk inkluzji społecznej i zawodowej*¹⁸ zatrudnienie powinno umożliwiać nawiązywanie więzi interpersonalnych w sieci społecznej oraz zapewniać wynagrodzenie pozwalające na życie w godnych warunkach, a te czynniki są elementami składowymi inkluzji społecznej. W czasach kryzysów finansowych problemy z tego wynikające dotyczą często w większym stopniu osoby o niskich dochodach oraz grupy marginalizowane na rynku pracy. Dotyczyć to może także osób starszych. Brak pracy często prowadzi do długotrwałego bezrobocia i wykluczenia z rynku pracy, spadku statusu ekonomicznego i obniżenia się poziomu życia.

Jak wynika z raportu *Polski rynek pracy*¹⁹ rynek pracy nadal napotyka wiele problemów, które dotyczą osoby starsze. Brakuje sprzyjających warunków do

¹⁶ M. Zralek, *op. cit.*, s. 119.

¹⁷ P. Szukalski, *Solidarność pokoleń. Dylematy relacji międzypokoleniowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012, s. 113–114.

¹⁸ *Atlas dobrych praktyk inkluzji społecznej i zawodowej*, Europejska Federacja Banków Etycznych i Alternatywnych, Warszawa 2011, s. 27, http://www.ngo.pl/files/wiadomosci.ngo.pl/public/korespondenci/portal_ekonomiaspoleczna/AE.pdf

¹⁹ J. Górniak (red.), *Polski rynek pracy – wyzwania i kierunki działań*, BKL 2010–2015, PARP, Warszawa–Kraków 2015, s. 58.

wydłużania aktywności zawodowej, np. w zakresie systemu zdrowia, systemu zabezpieczeń społecznych, dostępu do nowych technologii. Jednocześnie zachodzą zasadnicze przemiany, m.in. postępująca indywidualizacja, zwiększanie elastyczności przy jednoczesnym zmniejszeniu stabilności zatrudnienia, zmiana postaw wobec pracy. Taka sytuacja wywołuje obawy, niepewność i nieufność względem prowadzonych reform.

Ponadto zagrożenie stabilności rynków pracy i systemu ubezpieczeń społecznych są dodatkowymi silnymi aspektami przyczyniającymi się do podejmowania działań zmierzających ku większemu zaangażowaniu starszych generacji w aktywność zawodową i pozazawodową, która ma także niebagatelne znaczenie dla gospodarki i samych seniorów²⁰.

W związku z tym, że mamy do czynienia z różnymi przesłankami wykluczenia, to problem ten wymaga także różnych programów inkluzji społecznej. Nie ma jednego patentu na skuteczny program integracji społecznej. W związku z tym, że najbliższe lata zgodnie z prognozami demografów wskazują na zagrożenia związane m.in. ze starzeniem się społeczeństw, to programy integracyjne należałoby ukierunkować przede wszystkim na wykluczenie fizyczne. Autorzy *Diagnozy Społecznej*²¹ twierdzą, że w tym obszarze najskuteczniejszymi działaniami wydają się być polityka prorodzinna wspierająca dzietność i solidarność międzypokoleniową oraz bardziej skuteczna aktywizacja zawodowa osób w wieku 50+.

Ze względu na to, że wykluczenie społeczne cechuje wielowymiarowość, to proces inkluzji powinien być oparty o szerokie partnerstwo, solidarność i współdziałal w działaniach. W przeciwnym razie istnieje ryzyko, że działania włączające mogą zawierać w sobie elementy społecznie wykluczające. Ponadto ze względu na indywidualny charakter wykluczenia społecznego skuteczne strategie powinny być realizowane na szczeblu lokalnym, bo to warunkuje ich większą skuteczność. Oznacza to, że rozwiązania szczegółowe będą się różnić między poszczególnymi regionami. To pozwoli lepiej dopasować działania do przejawów wykluczenia występujących na danym obszarze²².

²⁰ **K. Turek**, *Starzenie się ludności jako wyzwanie dla gospodarki, rynku pracy, polityki i obywateli*, w: **J. Górniak** (red.), *Młodość czy doświadczenie? Kapitał ludzki w Polsce*, BKL, PARP, Warszawa–Kraków 2013, s. 74.

²¹ **J. Czapiński, T. Panek** (red.), *op. cit.*, s. 413.

²² **P. Broda-Wysocki**, *Wykluczenie i inkluzja społeczna. Paradygmaty i próby definicji*, IPiSS, Warszawa 2012, s. 178–179; **M. Sobczak**, *Spółdzielczość socjalna jako metoda ograniczania wykluczenia społecznego w Polsce na przykładzie województwa łódzkiego*, Łódź 2015 (praca doktorska), s. 58.

5. Zakończenie

Koncepcja srebrnej gospodarki w istocie jest koncepcją zakładającą inkluzję zarówno zawodową, jak i społeczną. Idea ta możliwa jest do realizacji wtedy, gdy proces włączenia będzie skuteczny. Większa partycypacja starszych wiekiem osób zarówno w kontekście udziału w rynku pracy, jak i w obszarach społecznych stwarza bowiem szansę na funkcjonowanie gospodarki mimo niekorzystnych tendencji demograficznych. Należy stwierdzić, że srebrna gospodarka ma charakter inkluzyjny i w tym sensie jest ona koncepcją zgodną z celami aktualnej strategii Europa 2020.

Jednakże oparcie gospodarki z jednej strony o wzrost aktywności zawodowej osób starszych, a także o firmy, które miałyby dostarczać dóbr i usług zaspokajających potrzeby tej grupy, nie jest sprawą prostą. Wymaga zmian w sferze systemowej, a w szczególności w zakresie polityki rynku pracy, ubezpieczeń społecznych, systemu opieki zdrowotnej czy edukacji. To z kolei wiąże się z koniecznością poniesienia określonych nakładów, które muszą być przeznaczone na dostosowanie systemu. Z drugiej jednak strony należy pamiętać o kwestii trudnych do przewidzenia zachowań osób starszych, które, mając swoje opinie i poglądy, mogą potrzebować czasu na akceptację koniecznych zmian. Tym niemniej, jak pokazują doświadczenia innych gospodarek europejskich (np. Niemiec), mimo oczywistych barier istnieją przykłady pomyślnej realizacji tejszej koncepcji.

Bibliografia

Opracowania

- Atlas dobrych praktyk inkluzji społecznej i zawodowej*, Europejska Federacja Banków Etycznych i Alternatywnych, Warszawa 2011, http://www.ngo.pl/files/wiadomosci.ngo.pl/public/korespondenci/portals_ekonomiaspoleczna/AE.pdf
- Broda-Wysocki Piotr**, *Wykluczenie i inkluzja społeczna. Paradygmaty i próby definicji*, IPiSS, Warszawa 2012.
- Czapiński Janusz, Panek Tomasz** (red.), *Diagnoza społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, Rada Monitoringu Społecznego, Warszawa 2015, http://www.diagnoza.com/pliki/raporty/Diagnoza_raport_2015.pdf
- Górniak Jarosław** (red.), *Polski rynek pracy – wyzwania i kierunki działań* (2015), BKL 2010–2015, PARP, Warszawa–Kraków.
- Grotowska-Leder Jolanta**, *Ekсклюzyja społeczna, aspekty teoretyczne i metodologiczne*, w: Jolanta Grotowska-Leder, Krystyna Faliszek (red.), *Ekсклюzyja i inkluzja społeczna. Diagnoza – uwarunkowania – kierunki działań*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2005.

- Jurek Łukasz**, „Aktywne starzenie się” jako paradygmat w polityce społecznej, *Polityka Społeczna* 3/2012.
- Jurek Łukasz**, *Indeks aktywnego starzenia się jako narzędzie ewaluacji polityki senioralnej*, Acta Universitatis Lodzianis Folia Oeconomica 315, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2015.
- Karpinska Kasia, Dykstra Pearl**, *Wskaźnik aktywnego starzenia się i rozszerzenie go na szczebel regionalny*, Sprawozdanie syntetyczne, Komisja Europejska, Urząd Publikacji Unii Europejskiej, Luksemburg 2015, <http://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=13544&langId=pl>; stan na dzień 12.06.2016 r.
- Kurek Sławomir**, *Typologia starzenia się ludności Polski w ujęciu przestrzennym*, Wydawnictwo Naukowe AP, Kraków 2008.
- Majer Ryszard**, *Aktywizacja osób starszych w środowisku miejskim jako forma przeciwdziałania wykluczeniu społecznemu*, Acta Universitatis Lodzianis Folia Oeconomica 297, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013.
- Narodowa Strategia Integracji Społecznej dla Polski (2003), <http://www.mpips.gov.pl/userfiles/File/mps/NSIS.pdf>
- Sobczak Michał**, *Spółdzielczość socjalna jako metoda ograniczania wykluczenia społecznego w Polsce na przykładzie województwa łódzkiego*, Łódź 2015 (praca doktorska).
- Srebrna gospodarka szansą dla Małopolski. Poradnik*, Urząd Marszałkowski Województwa Małopolskiego, Kraków 2015, <http://www.malopolskie.pl/RozwojRegionalny/Wydawnictwa/>
- Szatur-Jaworska Barbara**, *Uwagi o ekskluzji i inkluzji na przykładzie polityki społecznej wobec ludzi starych*, w: Jolanta Grotowska-Leder, Krystyna Faliszek (red.), *Ekskluzja i inkluzja społeczna. Diagnoza – uwarunkowania – kierunki działań*, Wydawnictwo Edukacyjne Akapit, Toruń 2005.
- Szukalski Piotr**, *Aktywne starzenie się. Bezbolesna recepta na starzenie się ludności*, Liberte!, 12 września 2011 r., <http://liberte.pl/aktywne-starzenie-sie-bezbolesna-recepta-na-starzenie-sie-ludnosci/>; stan na dzień 15.06.2016 r.
- Szukalski Piotr**, *Solidarność pokoleń. Dylematy relacji międzypokoleniowych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012.
- The 2015 Ageing Report. Economic and budgetary projections for the 28 EU Member States (2013–2060)*, European Economy 3/2015, European Commission.
- Turek Konrad**, *Starzenie się ludności jako wyzwanie dla gospodarki, rynku pracy, polityki i obywateli*, w: Jarosław Górniak (red.), *Młodość czy doświadczenie? Kapitał ludzki w Polsce*, BKL, PARP, Warszawa–Kraków 2013.
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. *World Population Prospects: The 2015 Revision, Key Findings and Advance Tables*, Working Paper No. ESA/P/WP.241, 2015.
- Wykluczenie i integracja społeczna w Polsce. Ujęcie wskaźnikowe*, MPiPS, Warszawa 2006, http://rszarf.ips.uw.edu.pl/wykluczenie/raport_undp.pdf
- Zralek Maria**, *Tworzenie podstaw dla partycypacji osób starszych w życiu społecznym*, w: Aleksandra Kamińska, Ewa Kraus, Kazimierz Ślęczka (red.), *Jak możliwy jest dialog?*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Humanitas, Sosnowiec 2014.

Ewa SOBOLEWSKA-PONIEDZIAŁEK

**SOCIO-OCCUPATIONAL INCLUSION OF THE ELDERLY
AS SILVER ECONOMY CONCEPT IMPLEMENTATION DETERMINANT**

(Summary)

Predictions of demographers suggest the population in Europe will grow old at a faster pace compared to other continents. This causes certain economic and social consequences, but also opens to opportunities. The potential of older people, both professional and social is a key factor for the development of the concept of silver economy. This concept assumes utilizing the potential of older people for the benefit of themselves and for the economy, but also the development of the market towards the most efficient meeting the needs of the group of elders. The aim of this study is to determine the role of socio-occupational inclusion of older people in the process of implementing the silver economy. The paper analyzes the development of selected indicators of social and occupational participation of elders and forecasts in this regard. The analysis covers Poland on the background the European Union. Empirical basis for inference is data PARP in the form of test results Human Capital, the Social Diagnosis and Eurostat. Investigations were carried out using the method of desk research.

Keywords: social and occupational inclusion; social exclusion; the elderly; labor market; *silver economy*